

szcenárium

A Nemzeti Színház művészeti folyóirata
VII. évfolyam 5. szám, 2019. május

Németh Antal a „reális” és a művészi valóság különbségéről •
Etnikus és/vagy szakmai identitás? – Gyorsjelentés az idei MITEM-
ről • Tudósítás a kazak–magyar szakmai napról • „A szabadság
előfeltétele a fegyelem” – beszélgetés az 55 éves Odin Teatret ve-
zetőjével • Hogyan váljunk színésszé? – részlet Eugenio Barba és
Nicola Savarese új könyvéből • Eirik Stubø és Rimas Tuminas a ren-
dezésről • Szabó Attila tanulmánya a történelmi traumák feldolgo-
zásáról • Egy új spanyol drámakötet Zombory Gabriella olvasatá-
ban • Tudósítás a Gardzienice nemzetközi alkotótáboráról

SZERZŐINK

Balogh Géza (1936) rendező, színháztörténész, az UNIMA vezetőségi tagja
Barba, Eugenio (1936) színházi rendező, az Odin Teatret alapítója
Birtalan Ágnes (1961) az ELTE Mongol és Belső-ázsiai Tanszékének vezetője
Csáji László Koppány (1971) kulturális antropológus, költő, a *Manasz* hőseposz műfordítója
Dió Rebeka (1995) a londoni Rose Bruford College színésznövendéke
Hamvas Béla (1897–1968) író, filozófus, esztéta, könyvtáros
Iran-Gajip (1947) költő, drámaíró
Khinayat, Babakhumar (1967) történész, néprajzos
Lukácsy György (1981) a Nemzeti Színház irodalmi munkatársa
Pálfi Ágnes (1952) költő, esszéíró, a Szcenárium szerkesztője
Pramatarova, Mayia (1968) színpadi szerző, kritikus
Regéczi Ildikó (1969) a Debreceni Egyetem Szlavisztikai Intézetének docense
Regős János (1953) színházi szakíró, a Szín-Játékos Szövetség elnöke
Sántha István (1968) szociál-antropológus, Belső-Ázsia-kutató, az MTA tudományos főmunkatársa
Stubø, Eirik (1965) színházi rendező
Szabó Attila (1983) színháztörténész, a PIM–OSZMI igazgató-helyettese
Szász Zsolt (1959) rendező, dramaturg, a Szcenárium felelős szerkesztője
Tuminas, Rimas (1952) rendező, a moszkvai Vahtangov Színház művészeti vezetője
Ungvári Judit (1968) újságíró, rádiós szerkesztő
Zombory Gabriella (1988) irodalomkutató, drámafordító, az ELTE Spanyol Tanszékének oktatója

Támogatók

Felelős kiadó: Vidnyánszky Attila • Felelős szerkesztő: Szász Zsolt • Szerkesztő: Pálfi Ágnes • Tördelő-szerkesztő: Szondi Bence • Lapterv és illusztráció: Békés Rozi • Szerkesztőségi titkár: Nagy Noémi • Belső munkatársak: [\[Király Nina\]](#) (színháztörténész, világszínház, nemzetközi kapcsolatok) • Verebes Ernő (vezető dramaturg) • Rideg Zsófia (dramaturg, nemzetközi referens) • Kozma András (dramaturg, oktatási referens) • Kulcsár Edit (dramaturg, külkapcsolati referens) • Kornya István (a Nemzeti Magazin főszerkesztője) • Lukácsy György (irodalmi munkatárs) • Eöri Szabó Zsolt (honlap-főszerkesztő, fotográfus) • Állandó munkatársak: Tömöry Márta (író-dramaturg, színháztörténész, kultikus színház) • Regős János (a Magyar Szín-Játékos Szövetség elnöke, alternatív és amatőr színházak) • Ungvári Judit (újságíró) • Durkóné Varga Nóra (nyelvtanár, angol fordító) • Szerkesztőség: Nemzeti Színház, Budapest, 1095, Bajor Gizi park 1. 3. em. 3221 • Szerkesztőségi fogadóórák: minden héten szerdán, 17-től 19-ig • Tel: +36 1 476 68 76 • E-mail: szcenarium@nemzetisinhaz.hu • Kiadja a Nemzeti Színház Nonprofit Zrt. • Bankszámlaszám: 10300002-20116437-00003285 • Adószám: 12519718-2-43 • Terjeszti a Nemzeti Színház • Nyomdai munkák: Crew Print • ISSN 2064-2695

TARTALOM

beköszöntő

HAMVAS BÉLA: „...a helynek géniusza van” • 3

kultusz és kánon

BALOGH GÉZA: Németh Antal és a bábjáték (3. rész) • 5

mitem 2019

PÁLFI ÁGNES – SZÁSZ ZSOLT: Etnikai és/vagy szakmai identitás?
Gyorsjelentés a 2019-es MITEM-ről • 22

EUGENIO BARBA: Hogyan válik valaki színésszé? (1. rész) • 41

„A tovagyrúró víz stratégiáját követtem”

Eugenio Barba nyílt levele • 45

„A fegyelem a szabadság előfeltétele”

Eugenio Barbát Szász Zsolt és Regős János kérdezi • 47

Korkut legendája

Kerekasztal-beszélgetés Belső-Ázsia népeinek közös
nomád örökségéről (1. rész) • 53

A gyöngéd erő színháza

Rimas Tuminas és Mayia Pramatarova beszélgetése • 69

Egy nyári éj Svédországban

Reflexiók a Dramaten előadásáról • 77

műhely

ZOMBORY GABRIELLA: A kortárs spanyol színház valósága,
irányvonalai és témái • 82

SZABÓ ATTILA: Múltfeldolgozás és társadalmi emlékezet

Elméleti alapvetések (1. rész) • 89

kilátó

DIÓ REBEKA: Köszönjük a tanítást!

Két hónap a Gardzienice műhelyében • 97

SZABÓ ATTILA

Múltfeldolgozás és társadalmi emlékezet

Elméleti alapvetések, 1. rész*

Máig makacsul tartja magát az a nézet, hogy a színház a jelenbeliség művészete. Ugyanakkor a színház világtörténetének nagyon sok fejezete azt igazolja, hogy ez a művészeti ág mindig szorosan kötődött a múlthoz is. Bár a színház területén is fontos fordulatot hozó posztmodern paradigmaváltás alapjaiban kérdőjelezte meg a jelen (és egyben a színházi jelenlét) közvetlen megélésének lehetőségét, a múlttal, mint társadalmi konstrukcióval való színházi számvetés igazán produktívává csak az utóbbi egy-két évtized során vált. Ez a színház-történeti folyamat napjainkban is tart, sőt egyre jobban kiteljesedni látszik, így korai lenne megmondani, hogy hozott-e radikális paradigmaváltást, és ha igen, hol találjuk ennek a határvonalait. A közelmúlt és a jelen világszínházi törekvéseinek ezt az új keletű múlt felé fordulását igyekszem körülírni, mely a színház társadalmi szerepének újragondolására is kísérletet tesz, egyúttal radikálisan új esztétikai minőségeket teremtve.

A színre vitt valósághoz való újfajta viszony tételezésével, a színház kulturális szerepének kitágításával, illetve a társadalmi létezés egyéb területeire irányításával ezek a színházi előadások rendszerint megtörik a színházi jelentésképződés bevett formáit. Emiatt a hagyományos kritika és történetírás sokszor eszköztelennek bizonyul, amikor ezeknek a színházi eseményeknek a hatásmechanizmusait és jelentőségét a klasszikus strukturalista vagy dekonstruktív alapvetésű elemzési keretrendszerek alapján kívánja megragadni. A dokumentarista színház, a Valós színháza, a poszt-traumatikus, társadalmi, kortárs politikai színház vagy a színházi múltfeldolgozás megnevezések véleményem szerint egy igen hasonló művészi kihívás némileg eltérő szempontú megfogalmazásait takarják. Ezeknek a színházi formáknak a megértéséhez elkerülhetetlen egy erősen interdiszciplináris értelmezői keret, mely felhasználja és a színházelemzés számára

* Vö. Szabó Attila: *Performatív múltfeldolgozás Közép-Aurórában és a világszínházban*. PTE Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2017, 1–2; 7–14. (kézirat)

igyekszik produktívvá tenni különféle társadalomtudományok eszközrendszerét, miközben a különféle drámaelméletek és színházesztétikai szempontrendszerek egyidejű működtetésétől sem szabad eltekintenünk.

Adorno és a múltfeldolgozás origója

A múltfeldolgozás fogalmi keretének kronológiai nullpontját szinte minden elemzés Theodor Adorno előadásához köti, mely a *Was bedeutet: Aufarbeitung der Vergangenheit* (Mit jelent a múlt feldolgozása) címet viselte.² Az előadás a

Theodor Adorno
(1903–1969)

Keresztény–Zsidó Együttműködés Koordinációs Tanácsa előtt hangzott el 1959 őszén. Ahogy az angol fordító mindjárt a fordítás előszavában megjegyzi, a fogalmi tisztaságra nagyon ügyelő szerző szövegében az *Aufarbeitung* kifejezést használja, amely csak részben fedti az angolban azóta elterjedt megfelelőt, a *Coming to Terms with the Past* szóösszetételt. A német szakirodalomban is inkább a *Vergangenheitsbewältigung* kifejezés terjedt el a múltfeldolgozásra, ami az *aufarbeiten* folyamatot hangsúlyozó nézőpontja helyett inkább a múlt feletti valamilyen felülkerekedés vagy győzelem lehetőségét sugallja. Pedig a feldolgozás befejezhetetlensége és potenciálisan mindig is traumatikus volta az, amit Adorno inkább hangsúlyozni szeretne. A múltfeldolgozás legtöbb modellje viszont, bár nem tekinti azt egyszerű, gyors és egyenes vonalú folyamatnak, mégiscsak számol azzal, hogy valamely ponton a múlt státusza alapvetően

megváltozik, és a múltbéli események jelenre gyakorolt hatása már egészen más formát ölt.³ Egy adott társadalom vagy csoport által sikeresen feldolgozott múlt, bár az emlékezet részeként megőrződik, de nem gátolja tovább a csoportok közti későbbi együttműködés menetét. Persze szép számban találunk példákat arra is,

² Theodor W. Adorno 1959: *Mit jelent a múlt feldolgozása*, Pilpul, ford. Török Tamás, online: <http://pilpul.net/komoly/mit-jelent-mult-feldolgozasa>, elérés: 2017.04.03. Eredeti kiadás: Th. W. Adorno: „*Was bedeutet: Aufarbeitung der Vergangenheit*”; in uo: *Kulturkritik und Gesellschaft II* (Gesammelte Schriften, Band 10/2), Frankfurt a. M., 1977.

³ Bagi Zsolt is hasonlóképpen határozza meg a múltfeldolgozás feladatát, mely a folyam befejezhetetlensége ellenére mégis a múlt egy adott ponton megváltozó státuszát implicálja: „Az ilyen feldolgozás legfontosabb belátása, hogy a múlt nem áll velünk szemben független entitásként, hogy annak így vagy úgy részesei vagyunk, az meghatároz minket, súlyát és erejét nem játszhatjuk ki, csupán réseiben teremthetjük meg tőle való függetlenségünk darabjait. A múltfeldolgozás talán nem más, mint e kettős feladat végrehajtása: a múlt felismerése és a tőle való függő függetlenség kidolgozása”.Vö. Bagi Zsolt: *Testközösség és múltfeldolgozás*, Kalligram, 2002.

hogy a már sikeresen feldolgozott múlt egy megváltozott politikai környezetben újra aktív és re-traumatizáló formában bukkan elő. A magyar terminus részben mindkét értelmezésre lehetőséget teremt, mert bár a fel- igekötő részben befejezettségre is utalhat, szemben a német „átdolgozás” kifejezésével, mely sokkal inkább gyakorító értelmű, viszont nem sugallja azt a lezártágot és véglegességet, amit az angol és német megnevezés.

Programadó szövegében Adorno több ponton is megkongatja a vészharangot a múltfeldolgozással kapcsolatos német közgondolkodás helyzetével kapcsolatban. Hangsúlyozza, hogy a háború végeztével nem tűntek el egy csapásra azok az antiszemita indulatok, amelyek a holokauszthoz vezettek, hanem burkolt módon, a demokrácia álcája alatt tovább élnek, ami talán még veszélyesebb, mint a nyíltan kimondott fenyegetettség. Felsorol több olyan pszichológiai kibúvó mechanizmust, amellyel a társadalom megpróbálja elkerülni az elkövetett bűnökkel való nyílt szembenézést: az egyik stratégia az atrocitások eufemisztikus leki-csinylése, például a szinte éteri hangzású „kristályéjszaka” megfogalmazásában. De meglátásában a lélektani magyarázatok csak másodlagosak, a szembenézés elkerülését leginkább nagyon is racionális indokok magyarázzák: ahhoz, hogy Németország újra fellendüljön, szükséges véget vetni a múlt felhánytorgatásának és túl kell lépni a bűntudaton. Sokan védekeznek azzal, hogy a német nép csak későn találkozott a demokráciával, és mindeddig nem sikerült teljes mértékben interiorizálnia annak értékrendjét. A múlttól való radikális elszakadás másik akadályja, hogy a nemzetszocializmus korszakában igenis voltak olyan értékek, amelyek miatt sokaknak nem is ment olyan rosszul a sora a fasizmus idején. A szociális háló szorosabbra fűzéseve „[s]okak számára tűnt úgy, hogy az elidegenedett állapot hidegségét fölváltotta az egymással-lét melegsége – legyen ez a melegség mégoly manipulált és mesterséges is.”⁴ Adorno a nacionalizmust egyszerre látja elavultnak és mégis működő értékrendszernek, mely az egyre egységesebbé váló Európában is bármikor tömegek mobilizációjára lehet képes. Az antiszemitizmus továbbélésének megértéséhez azt is fel kell ismerni, hogy a második világháború után (ahogy az első után is) a német „kollektív nárcizmus” súlyos sebeket szenvedett, „a károsodás a nyers tények szintjén ment végbe, anélkül, hogy az egyének tudatosíthatták és földolgozhatták volna. Ez a földolgozatlan múlt társadalomlélektani szempontból releváns értelme.”⁵ Meglehetősen borúlátón azt a következtetést vonja le, hogy mivel a múlt feldolgozása nem történt meg, hanem az saját torzképévé, „hideg feledéssé” változott, és mivel a fasizmus létrehozásának hátterét képező objektív feltételek továbbra is fennállnak, a totalitarizmus bármikor újra előbukkanhat. Míg a demokrácia emancipált, autonóm egyénekre épül, a fennálló rendszer, amely függésben és kiskorúságban tartja az egyéneket, könnyen olyan ellenállást idézhet elő, amely

⁴ Adorno, i. m.

⁵ Uo.

a demokrácia elleni lázadásként valósul meg, az emberek pedig „belevetik magukat a kollektív én olvasztótégelyébe.”⁶

Minden csalódottsága ellenére tanulmánya befejező részében felvázolja a valódi műltfeldolgozás szerinte járható lehetőségeit. Egy olyan maximával vezeti fel ezt a sort, mely, mint azt később több előadás is példázza majd, ma is fontos eszköze a társadalomkritikát zászlajára tűző művészcsoporthoz: „ha az igazságnak ma egyáltalán lehet médiuma, akkor az csakis a túlzás lehet.” A műltfeldolgozásnak, amely egyben a totalitárius szerveződések későbbi elhárítását is szolgálja, leghatékonyabb eszköze a felvilágosító pedagógia, mely minden igyekezet ellenére is leginkább azt a csoportot éri el, amely kellő nyitottsággal rendelkezik, és ezért kevésbé is kapható a fasizmusra. De ez is fontos feladat, mivel ennek a csoportnak a megerősítése, tudatosítása is lényeges, akik később káderekké válhatnak, és véleményük idővel mégis eléri az egészet. Első körben azoknak a mechanizmusoknak a tudatosítását kell elvégezni, amelyek a faji előítéletet okozzák. Majd azokat a propagandatrükköket kell felismerni, amelyeket minden totalitárius tendencia vál-

Goodich–Hackett: *Anna Frank naplója*, Madách Színház, 1957, r: Ádám Ottó. A főszerepekben: Vass Éva és Mensáros László (fotó: Bartal Ferenc, forrás: szinmuveszetunkklubja.network.hu)

tozatlanul felhasznál. Ezeket ki kell emelni, meg kell ismertetni és afféle védőoltásként kell majd felhasználni. Továbbá, meg kell erősíteni a jelenkor társadalmát elemző szociológiai kutatásokat is. Adorno írásában röviden a színház szerepére is kitér: az *Anna Frank naplójának* gyakori színrevitelei kapcsán megjegyzi, hogy szerinte konkrétan a zsidóságot tematizáló reprezentációk nem igazán szerencsések, mert ezek impliciten azt sugallják, hogy az antiszemitizmus a zsidókkal áll kapcsolatban, melyet a róluk szerzett konkrét tapasztalatokkal le lehetne küzdeni. Az antiszemitizmus azért cáfolható meg oly nehezen, mert számtalan ember lelki ökonómiájának volt rá szüksége, és – meggyengült formában – feltehetőleg szüksége van rá ma is. Ennek ellenére még-

is fontosnak tartja, hogy ezek a darabok színre kerüljenek, mivel egészében mégis a jó ügyet szolgálják. A kor világpolitikai hangulatában nem meglepő, hogy Adorno az orosz offenzíva veszélyét sem látja kizártnak. Bár egy efféle pedagógiai program Adorno szerint az egyedüli lehetőség a múlt esetleges visszatérésének megakadályozására, mégis előadását nem zárja bizakodóan a kezdeményezés sikerét illetően: „A veszély azonban még akkor is fennállna, ha mindez sikerülne, mivel a múltat csak akkor lehetne földolgozni, ha megszűnnének a múlt eredői is. Mivel ezek továbbra is fennállnak, a múlt igézete mind a mai napig nem romboldott le.”⁷

⁶ Uo.

⁷ Uo.

Adorno tanulmányában a múltfeldolgozás elméleteinek szinte minden eleme megjelenik már, melyek a későbbi elméletekben talán formalizáltabbá válnak és applikációjukat kiterjesztik a holokauszton kívüli más társadalmi traumák megközelítésére is. Ezt az előadást tulajdonképpen programhirdetésként is olvashatjuk, mely a múltfeldolgozás sikerét illetően nem túl derülátó ugyan, de azt mégis elengedhetetlen társadalmi feladatnak tartja. Már Adornónál világossá válik, hogy a múltfeldolgozás nem tehető egyenlővé a múlt felidézésével vagy általánosabb értelemben az emlékezéssel, mivel a múltfeldolgozás feladatai mindig is a jelenben vannak, nem pedig a múltban, a megidőzés csak annyiban releváns, amennyiben az a jelen közgondolkodásában és önértelmezésében hivatott valamilyen változást elérni.

Társadalmi emlékezet

A holokauszttal való német számvetés, illetve a Pierre Nora nevéhez kötődő *lieux de mémoire* (emlékezhely) vállalkozás kapcsán elterjedő emlékezetelméletek a huszadik század végére olyan erőteljes heurisztikus modellt alkottak, amely nagyon sokféle szakterület kutatásának alapját képezte. A nagy történelmi narratívákba vetett hit megingásával az emlékezet egyre inkább olyan eszköznek látszott, amely képes pluralizálni vagy megkérdőjelezni a hivatalos történelem állításait. „Az emlékezet elméleti gyökereinek felderítéséhez és osztályozásához már az 1920-as években hozzákezdett Maurice Halbwachs. Majd több mint fél évszázad elteltével Nora volt az, aki a világ értelemmel való felruházásának egyik, sokak szerint a posztmodern felfogást is kiszorító alapfogalmává emelte az emlékezetet.”⁸ Jay Winter és Emmanuel Sivan kifejezetten egy emlékezeti járványról beszélnek, a kollektív emlékezet működését körüljáró antológiájukban: „Az „emlékezet” és „kollektív emlékezet” fogalmak annyira sűrűn felbukkannak a mai írásokban, hogy az olvasók azt hihetnék, hogy lennie kell a kutatók körében egy egyezségnek, hogy pontosan mit is je-

Pierre Nora és főműve,
az *Emlékezet helye*

⁸ Veress Dániel: *Egy emlékezet-konferencia emlékezete*, Loci memoriae Hungaricae konferencia, 2011, <http://kulter.hu/2011/11/egy-emlekezet-konferencia-emlekezete>, elérés: 2017. 04. 03.

lentenek ezek és hogyan használhatók fel a történelemtudományban. Semmi sem lehet távolabb a valóságtól. Nagyon sok a tárgyalás, de igen kevés az egyetértés azt illetően, hogy van-e értelmes kapcsolat az egyéni kognitív pszichológiai folyamatok és bizonyos csoportok kulturális reprezentációi között.⁹

Barbara Misztal a *Theories of Social Remembering (A társadalmi emlékezés elméletei)* című könyvének egy fejezetében végigköveti a történelem és emlékezet fogalmainak értelmezéseit az utóbbi néhány évtized teoretikusai körében. Megjegyzi, hogy bár a két terminus használata sokszor félreérthető, az emlékezet felőli megközelítés inkább a múlt rituális eszközök általi megidézésére vonatkozik, és célja, hogy időtlen létezőként a jelenbe hozza múltat. Ezzel szemben a történelmi megközelítés a múltbeli események reflektív feltárására vonatkozik, tudatosítva a múlt irreverzibilitását, és célja szerint arra törekszik, hogy feltárja a múltbeli események oksági viszonyait.¹⁰ Bár a 19. században kibontakozó tudományos intézményesülés az objektív valóságot rögzítő történelem primátusát erősítette az emlékezettel szemben, ezek az amúgy tárgyyszerűnek hitt munkák is visszatükrözik az adott korszak emlékezetének prioritásait és ideológiai megkötöttségeit (pl. kiteljesedő nacionalizmus). Az emlékezet és történelem merev elkülönítése a pozitivista történettudomány alkonyát követően is fennmaradt. Maurice Halbwachs szerint a történelem ott kezdődik, ahol a hagyomány véget ér, így a kollektív emlékezet mindent a jelen perspektívájából, leegyszerűsítve rögzít, míg a történelem korszakokat határol el és a múltat kritikusan dolgozza fel. Így, míg az emlékezetnek annyi formája van, ahány közösség, addig a történelem egységes. Az emlékezet mindig egy adott csoporthoz kötődik, amely ápolja és életben tartja.¹¹ Misztal hangsúlyozza, hogy a történelem és az emlékezet ilyen merev elkülönítése a 20. század második felére már meghaladottnak számított. Ennek fő oka az, hogy maga a történetírás is jelentős változáson ment át: a második világháborút követően például sok történész fordult a rítusok, gyakorlatok feltárása felé vagy a múltbeli gondolkodásmódok kutatását tűzte ki célul. A hatvanas években kibontakozó oral history mozgalom az alulról építkező történelem alapja lett, még akkor is, ha a tradicionálisabb történészek gyakorta kétségbe vonták ezeknek a történeti munkáknak az objektivitását.¹² A Hayden White (1978) és Michel Foucault (1977) munkásságával fémjelzett ismert történetkritikai törekvések tovább erősítették a történettudomány önreflexióját, tudatosítva a történeti munkák ideológiai elfogultságát. A nyolcvanas évektől kezdve az emlékezetstudományok vonták kétségbe a múlt történelem

⁹ Jay Winter, Emmanuel SIVAN: *War and Remembrance in the Twentieth Century*, Cambridge University Press, 1999, 2.

¹⁰ Barbara A. Misztal: *Theories of Social Remembering*, Open University Press, Maidenhead Philadelphia, 2003, 104.

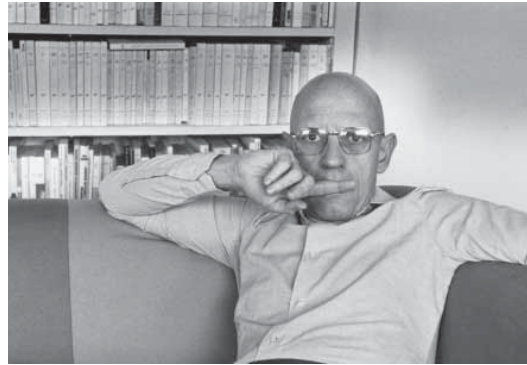
¹¹ Maurice Halbwachs: *The Collective Memory*, trans F. J and V. Y. Ditter, London, Harper Colophon Books, 1950 [1926].

¹² Misztal, i. m. 102.

általi monopóliumát, és mivel a történelem a „politika történetéből” a „mindenféle dolog történetévé” alakult, a történetírás erősen interdiszciplináris jellegre tett szert, és figyelme egyre inkább kiterjedt a marginalizált csoportok és politikai közösségek nézőpontjainak megfogalmazására is. Ezzel a történelem és az emlékezet éles szembenállása végérvényesen eltűnni látszott.

Mindemellett Pierre Nora és még néhányan mások továbbra is ragaszkodtak a két fogalom radikális elkülönítéséhez. Halbwachs alapján Nora is úgy véli, hogy az emlékezetnek annyi formája van, ahány emlékező közösség. Nora szerint az emlékezet inkább a helyekhez, míg a történelem az eseményekhez kötődik.¹³ Mind Nora, mind Halbwachs számára az emlékezet, mely a megemlékezés értelmére redukálódik, a történelem eltorzított verzióját képviseli. Nora szerint az élő emlékezet, mely az emlékezés és felejtés dialektikájának rabja, meglehetősen kiszámíthatatlan, hisz váratlanul életre kelhet több évtizedes szendergést követően is, míg a történelem mindig is igen gyanakvó és kritikus az emlékezettel szemben, és minduntalan megpróbálja tönkretenni azt. Korunk egyszerre az emlékezet megszállottja, de egyben el is vesztette kapcsolatát a valódi emlékezés lényegével: a felgyorsult idő alámosta a társadalmak múltbeli gyökereit, és a reprezentáció történelmi formái váltak dominánssá. Míg napjainkban folyamatosan az *emlékezet* szó van az ajkainkon, társadalmainknak valójában nincs élő emlékezete. Ezért ma az emlékezetnek részben az a feladata, hogy pótolja a történelem vázlatosságát. Ugyanakkor ma már maga az emlékezet sem természetes és rítusok által biztosított, nem személyes tapasztalatra támaszkodik, hanem intézményes megteremtésre szorul. Az emlékezet helyei azt képviselik, ami „már nem élő, de még nem is teljesen halott, mint a parton maradt kagylók, miután az élő emlékezet tengerárja visszahúzódott.”¹⁴ Az intézményesült emlékezet hordozóiként Nora megkülönböztet szimbolikus tereket (megemlékezések, zarándoklatok, ünnepségek, emblémák), funkcionális tereket (tankönyvek, önéletrajzok, egyesületek) és emlékműveket (temető, épületek és topografikus emlékhelyeket (archívumok, könyvtárak, múzeumok).

Kritikusai¹⁵ Norának a múlttal való elkötelezettségünk gyengülése miatti panaszos hangvételét túlzottan nosztalgikusnak és pesszimistának tartják. Szemére vetik, hogy csak a hivatalos emlékhelyekre összpontosít és megállapításai legin-

Michel Foucault (1926–1984)

¹³ Pierre Nora: Between memory and history, *Representations*, 26 (Spring), 1989, 22.

¹⁴ Nora, i. m., 7.

¹⁵ Elsősorban E. Tonkin (1992), M. Sturken (1997), H. Schwartz (1995) és R. Samuel (1994), l. Misztal, i. m. 106.

A mohácsi csatavesztés nemzeti emlékhelye Mohács-Sátorhelyen (fotó: Horváth Fanni)

kább csak francia kontextusban értelmezhetők. Mi több, azt állítják, hogy részben franciasága felelős a pesszimista hangvétel miatt. Bár tény, hogy az emlékezet rituális formái napjainkban veszítettek jelentőségükből, a modern nemzetek egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a kollektív emlékezetnek. A partikuláris emlékek történelembe oltása, mely a dekolonizáció egyik egészséges következménye, a történelem és az emlékezet határainak elmosódásához vezet. Minden emlék mellé társul egy ellen-emlék, a történelem és az emlékezet viszonya mindig egyben politikai is: „A kulturális fordulat azt vallja, hogy a történelem, mely nem más, mint a narráció egyik formája, nem feltétlenül tart igényt az igazság felfedésének szándékára. A múlt imaginatív megjelenítése érdekli, mely egyúttal biztos helyet is ígér az emlékezetnek a történelmi kutatásban és legitimálja a módszertani pluralizmust.”¹⁶

Habermas szerint a történelmi tudat ideális esetben kritikai munkát végez az emlékezetten, hogy ellenállhasson az elnyomásnak, elhárítsa az ideológiai csábításokat, és meghatározza, hogy a múlt mely aspektusai érdemesek arra, hogy az élő hagyomány részei legyenek.¹⁷ Olvasatában az emlékezet a múltból való tudás különleges formája, mely a kontinuitást, a személyes és közvetlen kapcsolatot hangsúlyozza. Az emlékezet természetének megértéséhez a jelenbeli felidézés és a múltbeli események közti oksági kapcsolat felismerésére van szükség.

¹⁶ Misztal, i. m. 107.

¹⁷ Jürgen Habermas: *A Berlin Republic: Writing on Germany*, transl. S. Rendall. Lincoln, NE, University Nebraska Press, 1997 idézi Misztal, i. m. 107.

Attila Szabó: Processing the Past and Social Memory Theoretical Basics, Part 1

In the May 2018 issue of *Szcenáríum*, a part of the author's doctoral dissertation defended in 2018 (*Performative Strategies for Coming to Terms With the Past in Central European and World Theatre*) was already published under the title *Theatre and Performative Memory*. In this year's May and September issues, two extracts from the opening chapter of Part 1 of the dissertation are presented to outline the theoretical framework needed for a broader overview of the topic. In the first part, the author discusses the views and propositions of the researchers of the topic from Theodor Adorno's programmatic lecture in 1959 to the concepts of Pierre Nora and Jürgen Habermas, including the ideas of Jay Winter, Emmanuel Sivan and Barbara Mystal, too.

„Tudnunk kell boldognak lenni, abban a hitben, hogy van boldogság. Bár egyikünknek sem adatik meg. Mindezek ellenére a boldogság mégis létezik, akár csak maga az Isten. Viharos harcaink, nyomorúságaink mind abból következnek, hogy boldogok akarunk lenni. Csehov pedig nevet rajtunk. (...) Sokat beszélünk arról, hogy ez vagy az a baj az életben, de a legnagyobb probléma az maga az élet, amely teljesen értelmetlennek tetszik. Ha ebből a szempontból nézzük, akkor valóban mosolyognunk kell, ha a küzdő, rohanó, szeretetre vágyó, szeretni akaró, boldogságot kereső emberre tekintünk, akinek mindezen törekvése végül mégsem sikerül.” (Rimas Tuminas)

„O’Neill nem tekinthető vallásos szerzőnek. Mégis azt mondja, hogy az a darab, amelyben isten nem szerepel, érdektelen. Ebben a darabunkban [Egy nyári éj Svédországban] azt látjuk, hogy Tarkovszkij tulajdonképpen egy Bergman-filmet akart készíteni Bergman csapatával. Az ő orosz vallásossága ütközik valamiféle közepszerűséggel. (...) Ha valaki külföldön dolgozik, szükségszerűen egyfajta kulturális keverék jön létre, és ez az, ami termékeny, teremtő állapotot idéz elő. (...) Tarkovszkij személye olyan, mint egy prizma, amelyen keresztül a svéd szereplők kénytelenek önmagukat megvizsgálni.” (Eirik Stubø)

„A nacionalizmus egy olyan modern ideológia, mely egyetlen egy síkon képzeleli el a kötődést, és ez a nemzet síkja. Az etnicitás fogalma jóval gazdagabb, sokrétűbb. Hogyan képzeljük el ezt a gyakorlatban? Amikor egy nomád embert kérdezzük meg, hogy ő kicsoda, akkor nem a személyi igazolványát veszi elő, meg az útlevelét, hanem elmondja, hogy melyik családba tartozik, kik voltak az ősei akár hét vagy tíz generációra visszamenőleg, melyik a nemzetsége, a törzse, a tágabb szövetségi rendszer, ahova tartozik. És ezek a koncentrikus körökben felmerülő identitási kötődések, amelyek mélyen gyökereznek a hagyományban, átszövik az életét.” (Csáji László Koppány)

„A színészek két egymástól eltérő útvonalon haladhatnak az újra kidolgozott spontaneitás elérése felé: kiindulópontként vagy azonosulnak az *akkulturáció* folyamatával, ami új, ismeretlen viselkedésmódok felvállalását jelenti; vagy a másik útvonalat választva egy olyan viselkedésmódból indulnak ki, melyet gyerekkoruktól egy adott kultúrában felnőve önkéntelenül tanultak meg – az ehhez való igazodást nevezzük *inkulturációnak*. Ez a két eltérő, de egymással egyenértékű útvonal a színész szavak által kommunikált, illetve kommunikálható explicit tudása és az általa megtestesített implicit tudás (tacit knowledge) közötti viszonyt feleltethető meg. A művészi hatékonyság és az öröklött tudás transzformálásának az esélye – ha nem herdáljuk el, nem merevítjük kövültté azzal, hogy szó szerint bebiflázza próbáljuk továbbadni – e két egymást kiegészítő tudás-dimenzió dialektikus együtt-létezésétől függ.” (Eugenio Barba)

9772064269006

19005